

ЗМІНИ В ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНОМУ КУРСІ ЩОДО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОЇ КООПЕРАЦІЇ (кінець 1940-х рр.)

У статті розглядаються особливості промислової кооперації в 1940-х рр. та зміни в партійно-державному курсі щодо її розвитку.

Ключові слова: промисловість, кооперація, партійно-державний курс.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна українська історіографія щодо проблем діяльності промислової кооперації представлена широким колом публікацій. Достатньо повні історіографічні огляди, присвячені висвітленню різноманітних аспектів кооперативного життя в місті, містяться, зокрема, в монографіях Р.А. Білоусова, І.Н. Буздalова, О.Ю. Зубкової, Є.Ф. Паршакова [1] та ін.

Слід однак зазначити, що чисельно переважають публікації, присвячені загальним проблемам діяльності промислової кооперації в післявоєнні роки. Окрім того, часто дана проблема не виділялася із загального контексту досліджень економічної історії України. Тому вважаємо: рівень дослідження проблеми розвитку промислової кооперації в УРСР у повоєнні роки залишається недостатнім. Висвітлення окремих питань, відсутність аналізу діяльності рядових робітників промкооперації, їх соціально-побутових умов не дозволяють здійснити достатньо об'єктивних висновків та узагальнень.

Автор статті ставить за мету дослідити процес здійснення партійно-державної політики у промисловій кооперації УРСР у 40-х рр. ХХ ст., оскільки державна система промислової кооперації в радянські часи розвивалася виключно під централістсько-бюрократичним впливом, саме державний тиск визначав темпи, характер, зміни у формах промислової кооперації.

Виклад основного матеріалу. Перші післявоєнні роки, необхідність відбудови народного господарства та соціальної стабільності створили умови для деякого послаблення державного тиску на економічне життя країни, що проявилось у розвитку промислової кооперації. Розуміючи, яку велику роль у вирішенні соціальних проблем населення та у виробництві товарів широкого вжитку відіграла промислова кооперація, уряд, тим не менш, сприймав артільників як капіталістичний елемент, що проникав у радянську економіку. Це стало причиною суперечливості та непослідовності партійно-державної політики щодо промкооперації.

"Уряд змушений був піклуватися про зняття соціальної напруги, однією рукою відкриваючи клапан, а іншою – сильніше стискаючи його", – так характеризував післявоєнну радянську дійсність історик О.Л. Лейбович [2, 75]. Отже, коли перші, найважчі післявоєнні роки минули, радянське керівництво повернулося до своєї звичайної практики – посилення контролю над усіма сферами життя. Не могла уникнути цих процесів і промислова кооперація.

До того ж радянське керівництво непокоїв стрімкий розвиток промкооперації та ті тенденції, які його супроводжували. Кооперативне виробництво мало багато

© Клименко Віктор Васильович – аспірант кафедри історії України Черкаського державного технологічного університету.

переваг над державною промисловістю і вже у перші післявоєнні роки засвідчило свою життєздатність. На 1 січня 1947 р. в Україні було охоплено членством споживачів кооперації 52,6% дорослого населення [3, 34].

Передусім це проявлялося у зміцненні фінансового стану артільей. У порівнянні з 1945 р. власні кошти системи промкооперації збільшилися втричі [4, 4]. Це пояснювалося значним ростом кількості членів артільей, що, відповідно, означало і надходження до артільей коштів у вигляді пайових та вступних внесків. Вступивши у 1946 р. з наявністю власних та найманих довгострокових коштів в обороті в сумі 342 тис. руб. при нормативних – 1501 тис. руб., на 1 січня 1947 р. система Укрсклопромсоюзу вийшла з наявністю 2005 тис. руб. та на 1 січня 1948 р. – 2492 тис. руб. власних коштів в обороті [5, 23].

Стабілізація фінансового становища промартільей свідчила про досягнення у налагодженні товарообігу. Так, якщо роздрібний товарообіг по системі кооперації інвалідів УРСР у 1946 р. становив 94 млн. руб., то вже у 1947 р. він сягав 519 млн. руб., що перевищувало заплановане зростання на 65% [6, 6]. Ці показники постійно збільшувалися: план роздрібного товарообігу в цілому по системі промислової кооперації за 1949 р. 498 млн. руб. був виконаний у сумі 537 млн. руб., або на 107,9% [7, 36].

Ще однією особливою рисою кооперативної промисловості була гнучкість у використанні робітників на різних трудових операціях. Характерною ознакою кооперативного підприємництва була і його багатопрофільність, тобто артілі були менш спеціалізованими у порівнянні з великим промисловим виробництвом на державних підприємствах та орієнтувалися на мінливий попит та різнопланові замовлення. Це дозволило досить швидко налагодити виробництво вкрай необхідних товарів. До того ж вони часто переважали за якістю товари державної промисловості. На конкурентоспроможність системи впливало й постійне розширення асортименту товарів. Лише за один 1947 р. системою Укоопінради було освоєно до 200 нових виробів у тому числі по текстильно-трикотажній галузі – 38, металогалузі – 54, поліграфічній – 19, хімічній – 15, харчовій – 47 [8, 6]. До того ж артілі орієнтувалися переважно на задоволення потреб власних споживачів: Центрпромрада відмічала, що промкооперація України зосередила свою увагу на забезпеченні внутрішньо-республіканського контингенту та часто не виконувала встановлених планів із постачання продукції за межі республіки [9, 3].

Саме у післявоєнні роки проявилось подвійне ставлення до промкооперації. З одного боку, кооперація розглядалася як засіб досягнення зростання виробництва, інтеграції суспільства. З іншого ж, роль кооперації намагалися обмежити, логічним завершенням чого була адміністративно-командна система: визначення завдань "нагорі", доведення їх до виробників, вимога безумовного підпорядкування розпорядженням вищого керівництва, навіть якщо вони суперечили економічній доцільності [10, 17].

Уже з 1946 р. для посилення контролю над промисловою кооперацією було взято курс на посилення організаційної структури промислової кооперації. У 1946 р. було прийняте тимчасове положення про Українську раду промислової кооперації та перший післявоєнний статут УРПК. Ним визначалося, що УРПК – це керівний кооперативний центр промислової кооперації УРСР, що повинен був об'єднати діяльність промислових кооперативних організацій УРСР. До функцій, які мала здійснювати рада, належали: планування та звітність по системі промислової кооперації; розподіл між організаціями-членами промкооперації сировини, напівфабрикатів, товарів, централізованих кредитів та фондів; контроль за усіма сторонами діяльності кооперації; розробка планів кооперації.

Боротьба за придушення приватницької ініціативи розпочалася вже у квітні 1948 р., коли Рада Міністрів СРСР прийняла постанову "Про проникнення приватника в кооперацію та підприємства місцевої промисловості". Відповідна постанова була прийнята й Радою Міністрів УРСР уже у травні 1948 р. [11, 162]. У цьому ж році у відповідності з рішенням загальних зборів, що прийняли додаток

до статуту артілі, у системі було здійснено усупільнення основних засобів та знарядь виробництва, що належали членам артілі [11, 162].

Держава почала впроваджувати й політику спеціалізації та укрупнення артілей. У післявоєнні роки промислова кооперація була досить багатопрофільною та включала артілі: виробничі, торговельно-заготівельні, суспільного харчування, нетоварно-трудоі. Проте переважали змішані артілі – тобто ті, що поєднували в собі кілька виробництв [11, 68]. Спеціалізацію виробництва також розглядали як засіб наблизити промартілі до державних підприємств. До того ж під гаслами спеціалізації ліквідовувалися дрібні кустарні виробництва [8, 9].

Отримавши позитивні результати, партійно-радянське керівництво приступило до спеціалізації по всій системі промислової кооперації, не враховуючи багатопрофільність виробничої діяльності більшості артілей. У 1948 р. було здійснено спеціалізацію по системі Укрпромради: по меблевому виробництву – 46 артілей, по виготовленню обозів – 23 артілі та по бондарному виробництву – 23 артілі лісопромислової кооперації [12, 5].

Протягом 1947 – 1949 рр. помітно зросла частка великих артілей, в яких працювало понад 100 чол. [13, 6]. У той же час відбувалося скорочення так званих "малопотужних та нерентабельних" артілей, в яких працювало по 1-2 чол. [14, 1]. Протягом лише 1948 р. припинили свою діяльність 448 артілей промкооперації [13, 12]. Спостерігалось й загальне скорочення чисельності артілей. Протягом лише 1948 р., за даними Укрпромсоюзкас, було ліквідовано 448 артілей [13, 2].

Результати змін у партійно-державній політиці щодо промислової кооперації проявилися відразу. Особливо це вплинуло на артілі, які займалися побутовим обслуговуванням населення. Їх особливістю був невеликий обсяг робіт, який визначався попитом населення районів. Стрімке зростання мережі таких артілей спостерігалось у 1946 р., коли вийшла постанова Раднаркому УРСР та ЦК КП(б)У від 5 жовтня 1946 р., що дозволяла розширювати мережу побутового обслуговування населення [15, 72]. Наприклад, у системі Укрпромради, станом на 1 січня 1947 р., працювало 9047 майстерень та пунктів побутового обслуговування промкооперації проти 6776 у попередньому році. Таким чином, у 1946 р. відбувся приріст на 2428 майстерень, у той час як за попередній рік кількість таких майстерень зросла на 1850 [16, 195]. Проте вже у 1947 р. під гаслом укрупнення виробництв та ліквідацією нерентабельних майстерень розпочалася боротьба з так званою "приватницькою діяльністю", яка фактично призвела до скорочення мережі, а отже, до погіршення умов побутового обслуговування населення [17, 31].

Загалом, зміни у державному курсі негативно вплинули на промислову кооперацію. Начальник словного управління у справах промислової та споживчої кооперації при РМ СРСР відзначав, що в 1 кварталі 1947 р. промислова кооперація різко погіршила свою роботу по виробництву товарів широкого вжитку, план за цей період по випуску валової продукції було виконано на 88,7%, а товарів широкого вжитку – на 93,7%, план з 25 областей виконали лише дві [18, 61].

Почала зростати кількість районів, у яких зовсім не було артілей. Так, якщо у 1947 р. з 763 адміністративних районів УРСР артілей не було в 98, або 13% районів, то у 1948 р. кількість районів, не охоплених промкооперацією, зросла до 23% – 172 райони не мали жодної артілі [19, 5]. А вже у 1949 р. артілей не було в 224 районах, або у 29% [20, 4].

Ті ж артілі, що працювали, розміщувалися вкрай нерівномірно. Наприклад, по системі Укоопіради у 1949 р. 320 артілей, або 47% від їх загальної кількості, знаходилися в обласних центрах та містах обласного підпорядкування [21, 68]. Нерівномірність розташування та укрупнення підприємств та артілей промкооперації свідчили про неврахування радянським керівництвом реальних потреб населення.

Таким чином, уже з середини 1940-х рр., коли артілі системи почали демонструвати перші успіхи, створювати умови для розвитку трудової та творчої ініціативи артільників, держава проявила своє справжнє ставлення до розвитку

промислової кооперації та її функцій. Адже промислову кооперацію сталінське керівництво сприймало завжди тільки як допоміжний засіб переборення економічних труднощів та підйому народного господарства в країні, коли ж кооперація почала становити загрозу подальшому розвитку соціалістичної економіки, радянське керівництво пішло на поступове згортання її діяльності, що було закріплено в ряді урядових та партійних постанов та розпоряджень 1946 – 1948 рр. Погіршився й загальний стан артілей, що займалися виробництвом товарів широкого вжитку та побутовим обслуговуванням населення. Їх кількість саме з цього часу почала невпинно скорочуватися.

Партійно-радянське керівництво наголошувало, що промислова кооперація повинна відкривати нові підприємства по виробництву товарів для населення, ширше залучати до виробництва місцеву сировину, відходи державної промисловості. Для заохочення кооперування ремісників та підтримки процесів відновлення роботи артілей уряд законодавчо підтримував розвиток промкооперації. У спеціальних постановах встановлювалися пільги для промислових артілей: для організації виробництва промислової кооперації передбачалося передавати частину невикористовуваного в державній промисловості обладнання, інструменту та сировини, змінювався порядок оподаткування промкооперації; надавалась можливість промкооперації під контролем держави встановлювати ціни на товари, що вироблялися кооперативними організаціями, промартілям дозволялось розгорнути торгівлю товарами свого виробництва як у містах, так і в сільській місцевості, на базарах та ярмарках.

Висновки. Отже, промислова кооперація приховувала в собі можливість для розвитку приватницької діяльності, чого не могло допустити партійно-радянське керівництво. Тому під гаслами збільшення випуску промислової продукції, ліквідації малопотужних та нерентабельних промислових кооперативів було вирішено взяти курс на укрупнення та реорганізацію підприємств кооперативної промисловості та подальшу спеціалізацію артілей з метою їх наближення до державних підприємств та посилення контролю над системою в цілому.

1. Білоусов Р.А. Исторический опыт планового управления экономикой СССР. – М.: Мысль, 1983. – 319 с.; Буздалов И.Н. Возрождение кооперации. – М.: Экономика, 1990. – 173 с.; Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945 – 1953. – М.: РОССПЭН, 1999. – 229 с.; Паршаков Е.А. Экономическое развитие общества. Концепция кооперативного социализма: Ист. исследование – Запорожье: Дикое поле, 1997. – 264 с.

2. Лейбович О.Л. В городе М. Очерки социальной повседневности советской провинции в 40-50-х гг. М.: РОССПЭН, 2008. – 295 с.

3. ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 4871, Телеграммы за подписями Кагановича Л.М., Хрущова М.С. тов. Сталину И.В., секретарям обкомов КП(б)У, отчеты, доклады отдела торговли и общего питания ЦК КП(б)У, секретарей обкомов КП(б)У, Министерств госбезопасности, торговли, пищевой промышленности УССР о состоянии государственной и кооперативной торговли, 07.08.1947 – 20.12.1947 г. – 223 с.

4. ЦДАГО, ф. 1, оп. 78, спр. 324, Текст резолюции IX Укоопромсовета, июль 1949 г. Т.1. – 28 с.

5. ЦДАВО, ф 4963, оп. 1, спр. 15, Сводный годовой отчет УСПС по производственно-финансовой деятельности за 1946 – 1947 гг. – 112 с.

6. ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 4874, Телеграммы за подпиями тов. Кагановича Л.М., справки, сведения отдела торговли и общественного питания ЦК КП(б)У, статистика управления УССР о расширении торговой сети и подготовке материально-технической базы торговли к отмене карточной системы, об обеспечении снабжения населения продовольственными и промышленными товарами, 08.03.1947 – 18.12.1947 г. – 92 с.

7. ЦДАВО, ф 2, оп. 8, спр. 1107, Матеріали про підсумки господарсько-фінансової діяльності Укоопромліспілки за 1949 р., 06.02.1950 – 24.07.1950. – 118 с.

8. ЦДАВО, ф 4964, оп. 1, спр. 455, Доклад президиума Укоопинсовета за годы первой послевоенной пятилетки, 1950 г. – 117 с.

9. ЦДАГО, ф. 1, оп. 80, спр. 735, Постановление президиума Центросоюза УССР и РСФСР, письма министерства сельского хозяйства УССР и Укоопспилки о заготовке картофеля, 11.02.1948 – 101.12.1948 г. – 45 с.

10. Кооперативы по производству товаров и оказанию услуг. – М., 1991. – 318 с.

11. ЦДАВО, ф 4964, оп. 1, спр. 208, Отчеты, доклады президиума УКСИ за 1949 – 1952 гг. – 205 с.
12. ЦДАВО, ф 4965, оп. 1, спр. 369, Сводный годовой бухгалтерский отчет Укоопромлессоюза за 1948 г. – 138 с.
13. ЦДАВО, ф 4966, оп. 1, спр. 135, Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкассы" за 1948 г. – 141 с.
14. ЦДАВО, ф 4966, оп. 1, спр. 144, Годовой отчет по основной деятельности "Укрпромсоюзкассы" за 1949 г. – 104 с.
15. ЦДАГО, ф. 1, оп. 78, спр. 346, Справка Укоопинсовета о деятельности системы кооперации инвалидов Украины, 1950 г. – 146 с.
16. ЦДАГО, ф. 1, оп. 81, спр. 6, Отчеты, справки, информации обкомов КП(б)У о ходе выполнения постановления СМ УССР и ЦК КП(б)У о развертывании кооперативной торговли, 1947 г. – 201 с.
17. ЦДАВО, ф 4964, оп. 1, спр. 441, Отчет о выполнении плана товарооборота по системе Укоопинсовета и по облкоопинсоюзам за 1951 г. – 124 с.
18. ЦДАВО, ф. 4960, оп. 1, спр. 43, Приказы начальника Главного управления делами промышленной и потребительской кооперации при СМ СССР за 1947 г. – 3 с.
19. ЦДАГО, ф. 1, оп. 78, спр. 301, Итоги производственно-хозяйственной деятельности промкооперации УССР по материалам Укоопромсовета, 1948 г. – 78 с.
20. ЦДАГО, ф. 1, оп. 78, спр. 428, Докладная записка Укрпромсовета об итогах производственно-хозяйственной деятельности промкооперации в 1951 г., Т.3. – 103 с.
21. ЦДАВО, ф 4964, оп. 1, спр. 208, Отчеты, доклады президиума УКСИ за 1949 – 1952 гг. – 205 с.

В статье рассматриваются особенности промышленной кооперации в 1940-х гг. и изменение в партийно-государственном курсе в отношении ее развития.

Ключевые слова: промышленность, кооперация, партийно-государственный курс.

Annotation. Klimenko V.V. Changes are in a party state course on development of industrial co-operation (kn. 1940th). In the article the features of industrial cooperation in 1940th and change are examined in a party-state course in relation to its development.

Keywords: industry, co-operation, party state course.

